

ΠΙΤΣΑ-ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΑ ΚΕΝΤΗ

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ MACQUARIE ΤΟΥ ΣΥΔΝΕΥ ΓΙΑ ΤΑ ΕΤΗ 1992-1995. - ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΚΑΙ Η ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΤΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΤΗΣ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Από τους μήνες Μάιο και Ιούνιο του 1992 μπήκε σε εφαρμογή το πρώτο στάδιο του προγράμματος του Πανεπιστημίου Macquarie του Σίδνεϋ για εξερεύνηση τμήματος της βόρειας και κεντρικής περιοχής του Τροόδους (SCSP) υπό τη διεύθυνση του A. Bernard Knapp και τη συμμετοχή των Ian Johnson, Steve Held, Eberhard Zangger και για μικρότερο χρονικό διάστημα της υποφαινομένης. Όπως είναι γνωστό, η οροσειρά του Τροόδους αποτελείται από την αρχαιότητα την κύρια πηγή εξόρυξης χαλκού, αφού έκρυβε στα σπλάχνα της μεγάλα αποθέματα μεταλλευμάτων αυτοφυούς και θειούχου ορυκτού που δεν διέφυγαν της προσοχής των αρχαίων Κυπρίων. Συνεπώς το Τρόδος, που καταλαμβάνει σχεδόν το ένα τρίτο της συνολικής επιφάνειας του νησιού, με το πολύτιμο προϊόν του υπήρξε αναμφισβήτητα καθοριστικός συντελεστής στο πλάνο της οικιστικής ανάπτυξης και της οικονομικής και κατ'επέκτασιν της κοινωνικής δομής του πληθυσμού από την αρχαιότητα (Χαλκολιθική) έως και τον 20ο αιώνα. Εξ ου και το ενδιαφέρον των ερευνητών ποικίλων ειδικοτήτων για τη γεωλογική εμφάνιση της οροσειράς του Τροόδους καθώς και τη λιθολογική — μεταλλευτική σύστασή του, ενώ η στρωματογραφία του χρησιμεύει ως οδηγός για την μελέτη της γεωλογικής εξέλιξης της ευρύτερης περιοχής της Μεσογείου.

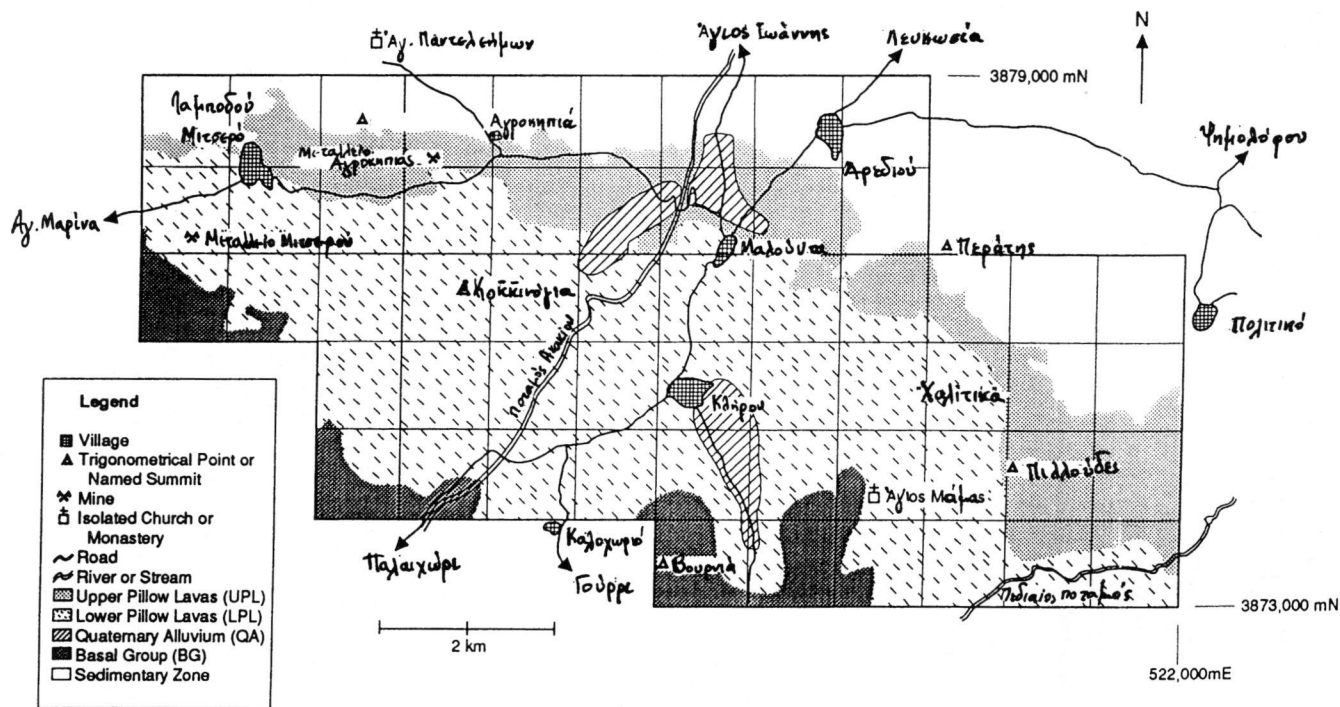
Σκοπός του τετράχρονου προγράμματος SCSP, που προτίθεται να καλύψει συνολικά γύρω στα 5000 εκτάρια, είναι μεταξύ άλλων και η διερεύνηση της πιθανής αιτιακής σχέσης μεταξύ των κοιτασμάτων του χαλκού και της θέσης των οικισμών και των λοιπών συναφών με τη μεταλλουργική δραστηριότητα και την εκμετάλλευση του χαλκού γενικά εγκαταστάσεων. Στην περιοχή περιλαμβάνονται τα αρχαία μεταλλεία του Μιτσερού, των Καμπιών, του Μαθιάτη και της Σιας (εικ. 1). Είναι επίσης η πρώτη συστηματική προσπάθεια για εκτίμηση του μεγέθους των οικισμών ως προς τον πληθυσμό και την κοινωνική οργάνωση στην περιοχή του Τροόδους.

Η μορφολογία του εδάφους και οι δυνατότητες αγροτικής παραγωγής είναι ως εκ τούτου ένας από τους συντελεστές που λαμβάνονται υπόψιν κατά την επεξεργασία των δεδομένων.

Εκτός των άλλων, κατά την πρώτη φάση της έρευνας έπρεπε να καθοριστεί και η μέθοδος εφαρμογής του προγράμματος και για τα επόμενα χρόνια με βάση την υφιστάμενη στρατηγική. Η συνύπαρξη επιστημόνων από διάφορους κλάδους σχετιζόμενους με το είδος της διεξαγόμενης έρευνας γεωλόγων, αρχαιολόγων-εθνολόγων, μεταλλειολόγων, αρχαιολόγων-προγραμματιστών κ.ά. έθετε εξ αρχής το πρόβλημα του συγκερασμού, κατά κάποιο τρόπο, και της σύγκλισης των απόψεων για την ακολουθητέα μέθοδο. Το πρόβλημα αντιμετωπίστηκε ανοιχτά και καλοπροαίρετα και γι' αυτό δεν κατέστη εμπόδιο στην προώθηση του προγράμματος, αφού τελικά αποφασίστηκε από κοινού η χάραξη της πορείας περί του πρακτέου, μετά από κάποιους πειραματισμούς.

Για την επίτευξη του στόχου αυτού επιχειρήθηκε σε πρώτη φάση αναγνωριστική επισκόπηση γύρω από το Πολιτικό (αρχαία Ταμασσός) και το Μιτσερό που κάλυψε επιφάνεια περίπου 52 τετρ. χιλιομέτρων.

SYDNEY CYPRUS SURVEY PROJECT (SCSP) - STUDY AREA 1993-95 (56²Km)

Ερευνητικά εργαλεία:

Χάρτες από το τμήμα Γεωλογικής Επισκόπησης κλίμακας 1:50.000 αποτέλεσαν, παρά την ανεπάρκειά τους (εκδ. 1973), ένα από τα κύρια μέσα αναγνώρισης της περιοχής. Βασικοί οδηγοί στη διαίρεσή της στις μονάδες μέτρησης επιφάνειας (100 μ. του συστήματος UTM) υπήρξαν και οι χάρτες του κτηματολογίου κλίμακας 1:5000 σε συνδυασμό με αεροφωτογραφίες κλίμακας 1:10,000.

Αν και δεν είναι απαραίτητη λεπτομερής αναφορά για τη μέθοδο επιφανειακής επισκόπησης που εφαρμόστηκε τελικά, πρέπει να σημειωθεί ωστόσο ότι για λόγους μεγαλύτερης ασφάλειας και ακρίβειας αποφασίστηκε να «διασταυρώνονται» δύο τρόποι εξερεύνησης:

1) Χωρισμός της περιοχής σε μονάδες μέτρησης επιφάνειας (100 μ. του συστήματος UTM) - ένασπον των οποίων θεωρείται μονάδα με γνωστό σημείο αφετηρίας και με φορά εξερεύνησης από βορρά προς νότο.

2) Με βάση τα χωρισμένα χωράφια / Plots - Οδηγός κατά τη μέθοδο αυτή είναι οι αεροφωτογραφίες ιδωμένες στερεοσκοπικά. Εφαρμόζεται όπου διακρίνεται ο χωρισμός - φυσικός ή ανθρωποποίητος - στα χωράφια των καλλιεργητών.

Σε περίπτωση που τα αρχαιολογικά ευρήματα υποδεικνύουν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο συγκεκριμένη υποδιαίρεση μέρους της περιοχής, τότε ενδέχεται να γίνουν πρόσθετες αλλαγές στον διαχωρισμό της.

Στην πράξη κάθε ερευνητικό τετράγωνο καλύπτεται από μια ομάδα τα μέλη της οποίας περπατούν παράλληλα σε απόσταση 5 μέτρων μεταξύ τους διανύοντας το τετράγωνο. Συλλέγονται μόνο κινητά αντικείμενα-ευρήματα που μπορούν να μεταφερθούν (όστρακα, σκουριά, εργαλεία, κτλ.), ενώ τα υπόλοιπα καταγράφονται επί τόπου. Το σύστημα ανάλυσης δεδομένων και χαρτογράφησης που εφαρμόζεται είναι το MINARK Database Management του συνεργάτη του SCSP Ian Johnson, σε συνδυασμό με το GIS (Geographic Information System) ¹ για περισσότερες λεπτομέρειες.

Ανάλυση του σκεπτικού του προγράμματος:

Η σχέση μεταξύ της θέσης των μεταλλευτικών κοιτασμάτων και της θέσης των οικισμών δεν τίθεται για πρώτη φορά (βλ. και Yuval Portugali και A. Bernard Knapp, Cyprus and the Aegean: A spatial Analysis - Prehistoric Production and Exchange. 1985). Από τα νεολιθικά χρόνια πρωταρχικός παράγοντας επιλογής της θέσης ενός οικισμού υπήρξε κάποιος οικονομικός παράγοντας ζωτικής σημασίας όπως η εγγύτητα σε υδάτινους πόρους, ει δυνατόν σε συνδυασμό με άλλους οικονομικούς συντελεστές. Σε κάποια φάση η ανακάλυψη του χαλκού και η εκμετάλλευση του άρχισαν να διαδραματίζουν επίσης σημαντικό ρόλο στη δημιουργία μόνιμων εγκαταστάσεων. Κατά συνέπεια, η αναγνώριση της αξίας του χαλκού και η ραγδαία ταχύτητα με την οποία έτυχε εκμετάλλευσης επηρέασε τη μορφή, την εξέλιξη και το μέγεθος ορισμένων θέσεων. Έτσι, μικροοικισμοί και εργαστήρια προσωρινού χαρακτήρα μετεξελίχθηκαν σε μόνιμους οικισμούς με οικονομία βασισμένη στην παρουσία και κατεργασία του χαλκού και σε πιο σύνθετη κοινωνική δομή.

Ο τύπος διασποράς των οικισμών διαχρονικά από τη Νεολιθική Εποχή (Χοιροκοιτία, Τέντα, Τρουλλί κ.ά.), τη Χαλκολιθική (Ερήμη, Φιλιά-Δράκος, Κυθραία, κ.ά.), την Π.Ε.Χ. (Δένεια, Σια, Βουνούς, Αλάμπρα-Ασπράτζι, Κυρά-Αλώνια, Σωτήρα-Καμινούδια κ.ά.), τη Μ.Ε.Χ. (Αλάμπρα, Μαρκί, Καλοψίδα, οχυρό Νιτοβίκλας, Κατύδατα κ.ά.) και την Υ.Ε.Χ. (Εγκωμη, Κίτιον, Οικισμός της Αλυ-

1. Βλ. και Knapp, The S.C.S.P. 1992, Old World Archaeology Newsletter, V.XVI, no. 1

κής - Χ.Σ. Τεκκέ, Τούμπα του Σκούρου, Καλαβασός-Άγ. Δημήτριος, Μαρώνι-Βούρνες, Άλασσα-Πάνω Μαντηλάρης, Κούκλια-Παλαίπαφος, Πύλα-Κοκκινόκρεμμος, Μα-Παλαίκαστρο) δείχνει ότι αρχικά ο παράγοντας νερό είχε παίξει αποφασιστικό ρόλο για μόνιμη εγκατάσταση, και εφόσον υπήρχε δυνατότητα, σε συνδυασμό και με άλλους παράγοντες. Το γεγονός ότι ορισμένες θέσεις της πρώιμης νεολιθικής εποχής είναι παραθαλάσσιες (Πέτρα του Λιμνίτη, Απ. Αντρέας-Κάστρος) πιθανόν να υποδηλώνει τον προσωρινό χαρακτήρα της εγκατάστασης στα συγκεκριμένα σημεία. Πρόκειται μάλλον για πρωτογενείς εγκαταστάσεις-οικισμούς ομάδων που προέρχονταν από γειτονικές περιοχές σε τόπο όπου σχετικά εύκολα θα μπορούσαν να λύσουν το πρόβλημα της διατροφής και επιβίωσης (βλ. και S. Held, Ph.D. Early Prehistoric Island Archaeology in Cyprus, University of London, 1989, 200). Η θέση μερικών είναι προνομιούχα κυρίως ως προς την πρόσβαση στη θάλασσα (αλιεία, συγκοινωνίες) χωρίς όμως να διευκολύνεται η αγροτική οικονομία, όπως άλλων που μπορεί να συνδυάζει και τα δύο στοιχεία (νερό, καλλιέργειες, εσωτερικές επικοινωνίες και εγγύτητα στη θάλασσα). Αλληλεξάρτηση και ανταλλαγές προϊόντων μεταξύ των οικισμών είναι πιθανές, ενώ δεν αποκλείεται η δημιουργία νέων δευτερογενών οικισμών (S. Held, 1989, 200) από ήδη υπάρχοντες πυρήνες-οικισμούς (αντίστοιχοι κατά κάποιον τρόπο με τις μεταγενέστερες μητροπόλεις) σε θέσεις πρόσφορες για μόνιμη εγκατάσταση.

Ο συνδυασμός με την δυνατότητα εκμετάλλευσης ορυκτού πλούτου ως οικονομικού παράγοντα στην εγκατάσταση άρχισε να ασκεί επίδραση από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού και εξής, ενώ αργότερα ιδίως από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού και εξής, η σπουδαιότητα της γειννίας με τη θάλασσα αποκτά κι άλλες διαστάσεις. Τέλος, αλλά όχι τελευταίο στα κριτήρια επιλογής μιας θέσης ήταν η ασφάλειά της, που πρέπει να λαμβανόταν ανέκαθεν υπόψιν αναλόγως των κοινωνικών συνθηκών. Αναταραχές και ανώμαλες συνθήκες θα υπαγόρευαν λογικά την προτίμηση φυσικώς οχυρωμένης και κατά το δυνατόν λιγότερο ευάλωτης θέσης, ενώ και στη διάρκεια ήρεμης πολιτικώς και κοινωνικώς φάσης θα προτιμάτο γόνιμη και αρώσιμη γη κοντά σε υδάτινες πηγές, ποτάμια ή φρέατα.

Μέχρι σήμερα δεν έχει γίνει ευρεία και συστηματική έρευνα σε βάθος ειδικά για τη διακρίβωση της σχέσης μεταξύ των θέσεων των οικισμών και των οικονομικών προϊόντων και της επακόλουθης επίδρασής τους στη διαμόρφωση του οδικού δικτύου συγκοινωνίας στην προϊστορική Κύπρο, αλλά ούτε και κάτω από αυτό το πρίσμα της οικονομικής/πολιτικής σχέσης των οικισμών μεταξύ τους από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού. Αρκετές μελέτες όμως που αγγίζουν το θέμα αυτό έχουν έλθει στο φως², αλλά και πολλές απόψεις στο πλαίσιο γενικότερων ερευνών έχουν διατυπωθεί³.

Μέλη της αμερικανικής αποστολής στο Ιδάλιον ήδη από το 1971-1972 διεξήγαγαν επιφανειακή έρευνα για την επισήμανση καταλοίπων μεταλλουργικών εργαστηρίων με στόχο την αποκατάσταση όσο το δυνατόν λεπτομερέστερα της λειτουργίας της μεταλλευτικής βιομηχανίας από την Εποχή του Χαλκού μέχρι και τη Ρωμαϊκή. Έκτοτε είχε παρατηρηθεί (βλ. και American Expedition to Idalion, Cyprus, 1971, 1972) ότι η ζώνη των μεταλλείων, με εξαίρεση τους Τρούλλους, βρίσκεται στα ηφαιστειακά πετρώματα στις παρυφές και την κεντρική οροσειρά του Τροόδου και ότι πολλοί οικισμοί από την αρχαιότητα συνδέουν την παρουσία τους με τα μεταλλεία (Ιδάλιον, Ταμασσός, Μιτσερό, Απλίκι, Αλάμπρα, Μαθιάτης, Λυθροδόνας, Σια, Καλαβασός, κ.ά.). Άλλοι δε όπως η Έγκωμη, το Κίτιον και η Αθηαίνου, όπου φαίνεται γινόταν κατεργασία χαλκού σε μεγάλη κλίμακα, βρίσκονται

2 Inter-site relationships in the M. Bronze Age of Cyprus, D. Frankel, W.Arch.V.6

3. P. Åström, The Middle Bronze Age, SCE V.1V, 1B, 1D Lund, 1972

εκτός της ζώνης αυτής, αλλά δεν απέχουν πολύ από τους Τρούλλους. Είναι εξάλλου πιθανόν στα μεγάλα αυτά αστικά κέντρα (Εγκωμη, Κίτιον) να γινόταν κυρίως δευτερογενής κατεργασία του ορυκτού. Η Τούμπα του Σκούρου στην αντίθετη πλευρά του νησιού, στη βορειοδυτική Κύπρο κοντά στο μεταλλείο της Σκουριώτισσας, άκμασε ως κέντρο με εργαστήρια κεραμικής μάλλον και λιγότερο κατεργασίας χαλκού και ανέπτυξε από την τελευταία φάση της Μ.Ε.Χ. εμπορικές επαφές με τη Δύση και την Ανατολή ιδίως με την Αίγυπτο (βλ. Toumba tou Skourou, A Bronze Age Potters quarter on Morphou Bay in Cyprus, Emily Vermeule and Florence Z. Wolsky, Harvard University, Boston Cyprus Expedition, 1990). Ειδικά για την Τούμπα του Σκούρου ας σημειωθεί ότι η εμβέλεια της μεταλλουργικής της δραστηριότητας, όπως δείχνουν τα ανασκαφικά δεδομένα, φαίνεται μάλλον αντιστρόφως ανάλογη με τις προσδοκίες μας, παρά τη θέση της κοντά στη Σκουριώτισσα. Δεν αποκλείεται όμως τα συμπεράσματα για την Τ.Τ.Σ. να μην ανταποκρίνονται απόλυτα στην πραγματικότητα λόγω της μεγάλης έκτασης καταστροφής που προκάλεσε η δράση των εκσκαφένων αφ' ενός και λόγω της αναστολής της επέκτασης των ανασκαφικών ερευνών στην γειτονική περιοχή μετά την εισβολή.

Τις ρίζες του οργανωμένου δικτύου εμπορικών συναλλαγών πρέπει να αναζητήσει κανείς στη νεολιθική εποχή, όταν ήδη διαπιστώνονται εισαγωγές οψιανού από άλλες περιοχές (Εγγύς Ανατολή και Μ. Ασία τουλάχιστον) και διακίνηση του προϊόντος στο εσωτερικό του νησιού προφανώς από τις παράλιες θέσεις πρώτα προς τις ενδότερες. (Οψιανός έχει βρεθεί, αν και σε μικρές ποσότητες, στο μεγαλύτερο ποσοστό του στη Θέση Τρούλλι στη βόρεια ακτή της Κύπρου και λιγότερος στον Απ. Αντρέα-Κάστρο, Δάλι-Αγρίδι, Καλαβασό και Χοιροκιτία. (Βλ. S. Held, 1989, 201 και χάρτης F)

Αύξηση του πληθυσμού και μεταβολή στο πρότυπο των οικισμών παρατηρείται ήδη από τις πρώιμες φάσεις της Εποχής του Χαλκού. Μερικοί μιλούν για έλευση ομάδων από τη Μ. Ασία κατά την Π.Ε.Χ. (J. Stewart, H. Catling, Π. Δίκαιος και άλλοι) πράγμα πολύ πιθανό, αν και μόνο διεύρυνση της ανασκαφικής έρευνας θα σε οδηγήσει σε ασφαλέστερα συμπεράσματα.

Στο έργο του *Patterns of Settlement in Bronze age Cyprus* (σελ. 135)⁴ ο Catling παρατηρεί ότι κατά την Π.Ε.Χ. το πρότυπο των οικισμών στην Κύπρο εμφανίζει κατανομή λιγότερο ομαλή από αυτήν που εμφανίζει ο πολιτισμός της Ερήμης στη νεολιθική περίοδο κατά την τελευταία φάση. Οποιοσδήποτε εξωτερικές μεταβολές (θέση των οικισμών) και εσωτερικές/κοινωνικές (έθιμα ταφής, οικονομική οργάνωση / δομή) πρέπει να συνδεθούν με τις οικονομικές, τεχνικές, φυσικές και κοινωνικές ανάγκες των κατοίκων, ενώ σύμφωνα με τον ίδιο "... this suggests strongly that it was the combination of the light soils of the foothills and the rich springs that attracted the settlers rather than the convenience of proximity to the sea..." (H. Catling, 1963 Opus. Athen.). Η προτίμηση αυτή υποδηλώνει μάλλον περιορισμένες θαλάσσιες δραστηριότητες, που φυσικά δεν αποκλείονται, περιορισμένη συγκριτικά με τις μεταγενέστερες φάσεις επικοινωνία με τον έξω κόσμο την Π.Ε.Χ. και μεγαλύτερη αφοσίωση στην αγροτική οικονομία (βλ. αυτόθι σελ. 139 και B. Knapp, *Prehistoric production and exchange*, 1985, 44) δεδομένα που δημιουργούν συγχρόνως ευνοϊκές συνθήκες για την αύξηση του πληθυσμού και προσαρμογή των οικισμών αναλόγως. Πάντως και η παρουσία μεταλλευμάτων ήλκυσε το ενδιαφέρον των Κυπρίων ενωρίς. Δεν αποκλείεται δε η επιλογή τόπων, όπως στην περίπτωση των θέσεων Αμπελικού, Πολιτικό, Κατύδατα (τάφοι) και Αλάμπρα-Ασπράτζι που χρονολογούνται από την Π.Ε.Χ. και εκ των οποίων οι δύο εμπίπτουν στην περιοχή του SCSP, να οφείλεται και στον χαλκό (H. Catling, 1963, Opusc, Athen., 139).

Περίοδος ανακατάταξης υπήρξε η Μ.Ε.Χ. όταν, όπως υποδεικνύουν τα ανασκαφικά ευρήματα

4. Opuscula Atheniensia IV, 1963

και ιδιαίτερα στη χερσόνησο της Καρπασίας η παρουσία οχυρού (:), έλαβαν χώρα περιορισμένης έκτασης αναταραχές, ενώ οι επαφές με τον περίγυρο και η ανάπτυξη εμπορικών συναλλαγών αποδεικνύονται από την ανεύρεση κυπριακών προϊόντων (αγγείων) στη Συρία, Παλαιστίνη και Αίγυπτο (βλ. και E. Gjerstad, *Studies*, 304). Με την πάροδο του χρόνου και με την άυξηση της οικονομικής αξίας του χαλκού η θέση της Κύπρου καθίσταται οικονομικά ισχυρότερη και κοινωνικά πιο ευμετάβλητη.

Η πυκνότητα των οικισμών που αυξάνεται με την είσοδο στην Υ.Ε.Χ. είναι αποτέλεσμα της οικονομικής ανάπτυξης, των νέων οικονομικών σχέσεων και της συνακόλουθης πληθυσμιακής αύξησης και της επέκτασης της κατοίκησης που σημειώνεται σταδιακά από τις προηγούμενες φάσεις της Εποχής του Χαλκού.

Η πρόσφατη ανακάλυψη τάφου της ΥΚ II Α στον Μαθιάτη έχει μεγάλη σημασία για την ιστορία του χωριού και την περιοχή γενικότερα, καθότι στοιχειοθετεί τη δημιουργία οικισμού σε μια μεταλλοφόρα περιοχή την περίοδο που η εκμετάλλευση του χαλκού χαρακτηρίζεται από μια ανοδική πορεία (βλ. και Μαρία Χατζηκωστή, *RDAC* 1991, 87).

Επομένως, η στροφή και σε άλλους πλην των αγροτοποιμενικών πόρους, όπως το εμπόριο και η μεταλλουργία, επηρέασε την ανάπτυξη των κοινοτήτων, την κατανομή του πληθυσμού, την κοινωνική δομή και την οικονομία συνολικά. Η μεταβολή αυτή έθεσε επιπλέον νέα πλαίσια για ιδεολογικό-πολιτικό και θρησκευτικό προσδιορισμό των ενδοκοινοτικών σχέσεων.

Το βαθμό που επηρέασε τις σχέσεις μεταξύ των οικισμών η στροφή σε μια αγοραστική οικονομία συναλλαγών και μια μεταλλευτική βιομηχανία, το σύστημα βάσει του οποίου λειτουργούσαν οι δραστηριότητες που είχαν ως επίκεντρο την εκμετάλλευση του χαλκού, και κατά πόσον διαμορφώθηκε κάποια ιεράρχηση των ρόλων των οικισμών αποτελούν ορισμένες κύριες κατευθυντήριες γραμμές της ερευνητικής αποστολής του SCSP. Επιπλέον, τι είδους συναλλαγές υπήρχαν μεταξύ των οικισμών που διατηρούσαν παραδοσιακή αγροτική οικονομία και εκείνων που επέκτειναν την οικονομία τους και στον τομέα της μεταλλουργίας, ποια ήταν η εξέλιξή τους ως προς την πολιτικοκοινωνική δομή και πώς επηρέασε η στροφή της οικονομίας στους άλλους παραγωγικούς τομείς, πρόκειται για καίρια ερωτήματα που το πρόγραμμα θα επιχειρήσει στο τέλος να απαντήσει, έστω και μέσα από τα επιφανειακά ευρήματα μιας τετράχρονης έρευνας.

Είναι προφανές ότι η διά της επιφανειακής επισκόπησης συλλογή πληροφοριών είναι μόνο το πρώτο βήμα για μια μεταγενέστερη εμβριθή διερεύνηση των ζητημάτων που άπτονται του προγράμματος και δεν επαρκεί για συνολικά και ασφαλή αποτελέσματα. Ωστόσο η διεξαγωγή της είναι απαραίτητη προκειμένου να δοθούν τα κύρια ερείσματα και οι πρώτες εποικοδομητικές ενδείξεις στις οποίες θα στηριχθεί κάθε μελλοντική προσπάθεια αποκατάστασης των κοινωνικοοικονομικών δομών κατά την Εποχή του Χαλκού από τη στιγμή της εμφάνισης μιας πρώιμης αγοραστικής/εμπορικής οικονομίας (market economy) ιδιαίτερα στην ανεξερεύνητη σχεδόν περιοχή του Τροόδου που συγκεντρώνει τα αποθέματα του χαλκού.

Πίτσα Χαγαλαμπία Κέντη

SUMMARY

Conducting a surface survey is one method of archaeological research as it gives one the opportunity to collect, record and analyse surface finds that can be decoded, thereby offering precious information for a specific region at various chronological periods.

The SCSP of Mcquarie University, Sydney, under the guidance of Bernard Knapp and the participation of many qualified researchers of various disciplines, has prepared a long-term programme of surface survey of the northern and central part of the Troodos massif, which played such an important role in the history and development of the island, inasmuch as it was the source of the precious copper ore.

In its first stage, the SCSP programme will cover around five thousand hectares and one of its targets is the examination of a probable causal relationship between the existence of copper ores and the development of habitation places along with a more general usage of the area. The present article, in addition to the extensive analysis of the said programme, will attempt a summary critical appraisal of the habitation development in the island in relation to economic factors dating from the Neolithic times down to the Late Bronze Age.

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ - ΠΗΓΕΣ

- P. Åstrom, The Middle Bronze Age, SCE Vol. IV., 1B, 1D, Lund, 1972.
- H.W. Catling, Patterns of Settlement in Bronze Age Cyprus, Opusc. Athen., Lund, 1963
- D. Frankel, Inter-site relationships in the Middle Bronze Age of Cyprus, World Archaeologist V.6
- Einar Gjerstad, Studies on Prehistoric Cyprus, Uppsala, 1926.
- Steve Held, Early Prehistoric Island Archaeology in Cyprus, Ph.D., University of London, 1989.
- A. Bernard Knapp, Copper Production and divine Protection, Göteborg, 1986.
- A. Bernard Knapp, Cyprus. The Sydney Cyprus Survey Project, Old World Archaeology Newsletter, 1992, 1993.
- SIMA, R.S. Merrillees, The Cypriote Bronze Age Pottery found in Egypt.
- Κυριάκος Νικολάου, The distribution of Settlements in Stone Age, Κυπριακαί Σπουδαί 1967.
- The Mineral resources and mining industry of Cyprus, Geological Survey Department.
- Μαρία Χατζηρωστή, The Late Bronze Age Tomb 2 from Mathiatis (New perspectives for the Mathiatis region, RDAC 1991, Nicosia).
- Ανδρέας Παναγιώτου, Χαλκός, Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια.
- Yuval Portugali - A. Bernard Knapp, Cyprus and the Aegean: A spatial analysis - Prehistoric Production and Exchange, 1985.
- James Stewart, Πορφύριος Δίκαιος, The Stone Age and Early Bronze Age in Cyprus, SCE IV, 1A, Lund, 1962.

- A.E. Τσιραμπίδη, Γεωλογία, Θεσσαλονίκη, 1986.
- Emily Vermeule and Florence Z. Wolsky, Toumba tou Skourou, A Bronze Age Potters quarter on Morphou Bay in Cyprus, Harvard University, Boston Cyprus Expedition, 1990.
- ACTA of the International Archaeological Symposium, Early Metallurgy in Cyprus 4000 - 500 B.C. Nicosia, 1982.
- Β. Καραγιώργης, CYPRUS, From the Stone Age to the Romans, 1982.
- H.W. Catling, CAH, vol. II part 2, 1970.
- ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Για το παρόν άρθρο θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον Δρα Bernard Knapp για όλες τις απαραίτητες πληροφορίες που αφειδώλευτα μου παρέσχε, τη συνάδελφο Δρα Μαρία Χατζηκωστή για τις χρήσιμες εισηγήσεις της και τη συνάδελφο Μαρία Πέτσα Σταύρου για τη βοήθειά της στο σπουδαστήριο του C.A.A.R.I.